

Яценко Ліана

канд. пед. наук, доцент кафедри

соціальної педагогіки ДВНЗ

«Переяслав-Хмельницький державний

педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»

ДО ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Розкривається сутність гендерної соціалізації, охарактеризовано особливості гендерної ідентифікації старших дошкільників і дітей підліткового віку; акцентується на необхідності організації гендерного виховання на принципах андрогінії.

Ключові слова: *гендер, ідентифікація, підлітки, соціалізація, старші дошкільники.*

Раскрывается сущность гендерной социализации, охарактеризованы особенности гендерной идентификации старших дошкольников и детей подросткового возраста; акцентируется на необходимости организации гендерного воспитания на принципах андрогинии.

Ключевые слова: *гендер, идентификация, подростки, социализация, старшие дошкольники.*

Essence of gender socialization opens up, the features of gender identification of senior under-fives and children of teens are described; accented on the necessity of organization of gender upbringing on principles of androgyny.

Key words: *gender, identification, teenagers, socialization, senior under-fives.*

Гендер – це поняття, яке об'єднує й характеризує соціально сформовані психічні риси, ознаки, властивості суспільної поведінки суб'єкта,

детерміновані його статтю. Коли йдеться про гендерні відмінності, маються на увазі не біологічні відмінності жінок і чоловіків, а соціально-психологічна різниця між «жіночими» і «чоловічими» ролями та функціями, які виконують у суспільстві його члени.

У кожному конкретному суспільстві формуються гендерні очікування щодо представників жіночої і чоловічої статі, через які воно висуває вимоги до своїх членів у плані дотримання ними прийнятих у даній культурі норм і цінностей фемінної і маскулінної поведінки. Усталені консервативні очікування певних статево-рольових моделей і якостей поведінки – так звані статеві стереотипи, спричинюють психологічний тиск на формування статевої свідомості, спонукають людину до ідентифікації з традиційними патріархальними моделями поведінки. Останні «протиставляють жіноче і чоловіче як пасивне й активне, як слабке й сильне, поділяючи чоловічий і жіночий світи на предметно-інструментальний та емоційно-регульований з відповідними статевими ролями» [1, с. 127]. Досягти гендерної рівноваги можливо не лише через захист конституційної рівності чи гендерну політику держави, а й через забезпечення належного виховання хлопчиків і дівчаток, їхню орієнтацію на партнерство та взаємозамінність у виконанні соціальних ролей.

Нині на пострадянському просторі набуло поширення поняття «гендерна педагогіка», тоді як у країнах Західної Європи і Сполучених Штатах Америки використовується інший термін – «феміністська педагогіка». Це заміщення термінології ґрунтується на тезі про те, що в нашій культурі ніколи не існувало протиставлення статей одна одній. Гендерна педагогіка – поняття більш нейтральне. Але для досягнення позитивних результатів вона має орієнтуватися не лише на роботу з дівчатами, а й на роботу з хлопцями. Для розвитку гармонійних гендерних відносин необхідна зміна багатьох життєвих настановлень представників обох статей, адже при спілкуванні дівчини, якій притаманні феміністські настановлення, і хлопця, що характеризується класичними патріархальними поглядами, невідворотно виникає конфлікт.

Специфіка вітчизняної гендерної системи полягає в тому, що, з одного боку, вона формується в умовах традиційного суспільства, а з іншого, – зазнає значного впливу процесів глобалізації, поширення західних норм і стандартів поведінки. Іноді зіткнення цих двох тенденцій призводить до неоднозначних наслідків. Не можна не зважати й на те, що патріархальна свідомість доволі міцно вкорінилася в українському суспільстві, хоча вона все менше відповідає економічним відносинам, демографічним, соціальним і культурним процесам, що характеризуються постійною мінливістю.

У цьому контексті особливої актуальності набуває гендерна соціалізація молодого покоління.

Гендерний розвиток, або за сучасною термінологією гендерна соціалізація – це процес інтеріоризації дитиною соціокультурних нормативів поведінки стосовно певної статі. Через освоєння стереотипів статевої поведінки відбувається соціалізація статевої свідомості та самосвідомості особистості. Причому, як засвідчують результати наукових досліджень (М. Боришевський, Т. Говорун, С. Гурлева, Д. Колесов, С. Кириленко, О. Кікінеджи та ін.), особливості психосексуального становлення людини в дитячому віці є вирішальними для формування підвалин особистого щастя у дорослому житті.

Протягом тривалого часу формуванню здатності людини усвідомлювати власне «Я» і вимоги до себе як представника певної статі надавалося мало уваги. Пріоритет класових цінностей над загальнолюдськими витісняв із змісту навчально-виховної роботи з дітьми жіночість і мужність як характеристики особистої поведінки, вміння і навички, потрібні для успішного виконання гендерних ролей, покладаючи вагу в цьому плані на спрацювання природних інстинктів.

За часи демократизації українського суспільства на зміну сором'язливому замовчуванню проблем сексуальності, приховуванню негативних фактів, пов'язаних зі статевою поведінкою дітей та юнацтва прийшло відкрите їхнє висвітлення на сторінках періодичних видань, у змісті теле- й кінопродукції. Однак це не поліпшило, а навпаки, погіршило стан гендерної просвіти молодого покоління, оскільки «при відсутності системи кваліфікованого контролю змісту інформації посилилася пропаганда сумнівних, спотворених комерцією стандартів гендерної поведінки» [3, с. 10].

Отже, сьогодні, коли відбувається реформування національної системи освіти, на порядок денний висувається завдання активізації гендерного виховання особи як чинника забезпечення її належної гендерної соціалізації.

Необхідність адекватного вирішення цього завдання посилюється і тим, що серед педагогічної громадськості й пересічних громадян чималого поширення набула думка про те, що гендерна приналежність індивіда дається йому суто біологічно. Проте гендерна ідентичність, тобто усвідомлення своєї належності до певної статі – результат складного біосоціального процесу, який поєднує в онтогенезі гендерну соціалізацію біологічних засад і розвиток самосвідомості.

Біологічна стать є «без особистісною» передумовою формування

психологічної статі особистості. Різні якості людини в гендерному ракурсі не дані людині від природи, а є проявами індивідуальності, котрі привласнюються і розвиваються в процесі соціалізації. Те, якою буде психологічний гендер особистості, залежить від соціальної статевої ролі – набору повноцінних нормативів, регламентацій та очікувань, що їх висуває певне суспільство до маскулінної і фемінної поведінки (манери спілкування, еталони «жіночості» та «чоловічості», ставлення людини до самої себе, своїх індивідуальних особливостей, а також до соціальних гендерних ролей). Своєю чергою те, якого особистісного змісту набудуть індивідуально-гендерні особливості та соціальні стереотипи, що задаються культурою, значною мірою детермінує формування психологічної статі і гендерної ідентичності – усвідомлення і прийняття особистістю власної гендерної належності, тобто відповідність інтересів і поведінки людини її власним уявленням про жіночість і чоловічість.

Формування гендерної ідентичності відбувається через залучення біологічної статі та її культурних асоціацій у самосприйняття і поведінку дитини. Статеворольове сприйняття передбачає засвоєння якостей, інтересів і поведінки, які приписуються певною культурою особі тієї чи іншої статі. Іншими словами, гендерна ідентичність передбачає визначення дитиною власної статі.

Гендерна соціалізація, освоєння дитиною гендерної ролі й набуття гендерної ідентичності завжди зумовлені нормами і правилами того суспільства, тієї культури, в якій відбувається її життєдіяльність. Сюди належить система диференціації гендерних ролей – гендерний розподіл праці, права та обов'язки чоловіків і жінок, уявлення про те, якою має бути поведінка тих й інших. Ця складна система норм і відносин узагальнюється в релігійно-ідеологічних системах статевого і сексуального символізму. Все це визначає тип гендерної соціалізації, об'єктом якої стає новонароджена дитина, заломлюючись крізь призму її індивідуальних особливостей та соціального оточення.

Перших ознак гендерної ідентичності дитина набуває вже у 1,5 року. Поступово обсяг і зміст ідентифікації змінюється, що почасти пов'язано з розумовим і соціальним розвитком дитини. Дворічний малюк уже знає свою стать, але ще не вміє обґрунтувати цю атрибуцію. Усвідомлення своєї статевої належності відбувається у нього завдяки наслідуванню дорослих, передовсім батьків. Але розуміння гендерних відмінностей залишається ще обмеженим і нестійким. У 3–4 роки дитина вже досить чітко розрізняє стать оточуючих, але почасти асоціює її за суто зовнішніми ознаками, наприклад, одягом, і допускає

можливість зміни статі.

На п'ятому році життя діти мають чіткі уявлення про диференціацію зовнішніх (фізичних) і характерологічних ознак. Поступово в них формується остаточне усвідомлення незворотності статевої належності. Особливістю старшого дошкільного віку є також те, що дитина оволодіває гендерною ідентичністю не тільки на номінативному рівні, а й на рівні переживання себе як представника статі в поєднанні зі статевою поведінкою, тобто виникає таке новоутворення, як статева ідентичність. Її основу становить «адаптаційний образ Я» як представника відповідної статі, що за змістом збігається з узагальненим чи інтегрованим образом «хорошого хлопчика (дівчинки)», «справжнього чоловіка (жінки)» [2, с. 10].

«Адаптаційний образ Я» формується переважно під впливом традиційних гендерних настанов, тому він насичений стереотипами чоловічості та жіночості.

Дитина не є сексуально нейтральною істотою. Вона має свій «сексуальний досвід», хоча він і не такий, як у дорослих. В основу цього досвіду покладаються, насамперед, спостереження за стосунками між батьком і матір'ю, які відіграють важливу роль у самотньому дорослому житті людини, у тому числі й у сфері гендерних відносин. Іноді такі враження носять травмуючий характер, людина намагається захищатися від них, але й у «неусвідомлюваному вигляді вони можуть позначатися на психічному самопочутті дорослої людини та її відносинах з оточуючими, спричинюючи виникнення неврозів і «комплексів», що підкоряють собі її поведінку і спосіб життя» [4, с. 37].

Д. Колесов, вивчаючи психологічні розходження між хлопчиками і дівчатами, виокремлює такі їхні різновиди:

1. Розходження у сприйнятті простору і часу.

Ці розходження помітні вже з раннього віку: хлопчики надають перевагу іграшкам, які уособлюють у собі переміщення, вплив, перетворення – машини, літаки, різні інструменти, зброя; дівчат приваблюють ті іграшки, які є імітаційними моделями живих істот – ляльки, звірятка, а також засобів побуту – меблів, посуду та ін.

2. Розходження у спрямованості інтересів.

За цим параметром, дівчата схильні до піклувальної діяльності, міжособистісних взаємин; їхнє тяжіння до всього живого носить інтуїтивний

характер і виявляється в будь-який момент життєдіяльності. Вони більш схильні до збереження цілісності речі, надаючи перевагу модифікації її зовнішнього вигляду. У хлопчиків тяга до живого має характер усвідомленого інтересу, їх цікавить устрій іграшки, а вже потім її призначення.

3. Розходження в поведінці.

Загалом рівень морального розвитку індивіда не залежить від статевої належності. Тому «немає ніяких підстав у цьому плані ставити одну стать вище іншої, незважаючи на те, що самі моральні поняття формуються трохи раніше в дівчаток». Отже, якщо видається, що «дівчатка у вас гарні, а хлопчики бешкетні, неслухняні і т.д. – не зваблюйтеся: значить, ви просто не зауважуєте чогось істотного» [4, с. 42].

Щодо відмінностей у поведінці хлопчиків і дівчат, до них Д. Колесов залічує такі: дівчата більше схильні вірити авторитетам, вони більш виконавчі, більш самолюбні й уразливі, більш чутливі до критики. Хлопчики менше покладаються на авторитети і прагнуть у всьому переконатися самі. Окреслюючи наведені та інші відмінності між хлопчиками і дівчатами, Д. Колесов, водночас, звертає увагу на те, що хоча чоловіча і жіноча стать психологічно багато в чому різні, загалом вони «рівнозначні та рівноцінні, по-різному доповнюють одна одну в тій чи іншій життєвій ситуації» [4, с. 44]. Тому для ефективного виховання ці розходження мають ураховуватися, починаючи від самого раннього віку.

Проведене О. Кікнеджи емпіричне дослідження щодо гендерних уявлень старших дошкільників засвідчило, що в цьому плані діти можуть бути поділені на такі умовні групи:

1. Статевотипізована група. Для цих дітей характерне чітке усвідомлення статевої переваги та орієнтації лише на представників своєї статі. Рівень гендерного «Я» цих дітей позначений наслідуванням, простою імітацією гендерних стереотипів; їм важко визнавати, що чоловіки і жінки можуть бути носіями різних типів поведінки і допустити будь-який відступ від статево-рольових норм і приписів.

2. Індиферентна група. Характерні ознаки: позитивне ставлення до власної статі, середній рівень усвідомлення гендерних особливостей. Демонструючи на словах готовність до емоційного співпереживання і спільної діяльності з представниками іншої статі, у реальній поведінці діти цієї групи виявляють стосовно них нерозуміння й агресивність; їм також притаманні труднощі і конфлікти в іграх і спілкуванні з однолітками обох статей.

3. Андрогінна група. До провідних ознак хлопчиків і дівчаток, віднесених до цієї групи, належать: позитивне сприйняття своєї і протилежної статі, невелика вага стереотипізованих поглядів. Діти демонструють у поведінці та іграх готовність до взаємодії і співробітництва з однолітками як своєї, так і протилежної статі, більш апелюючи до особистісних якостей, що сприяє гнучкості їхньої поведінки, її дестереотипізації, продукує інтимно-особистісний стиль спілкування.

Згідно з одержаними О. Кікнеджи результатами, найбільшою виявилася перша з охарактеризованих груп (84% дітей старшого дошкільного віку), а найменшою третя, «андрогінна» група – 5% дітей. До групи індиферентного типу належало 11% дітей.

Узагальнюючи ці дані, дослідниця дійшла висновку про те, що складові гендерного образу «Я» у свідомості старших дошкільників набувають більшої дихотомічності, коли стосуються вибору друзів, іграшок, видів діяльності, і збігаються, коли йдеться про дотримання норм моральної поведінки. На її думку, це пояснюється тим, що розвиток психічних процесів (уяви, мислення, уваги, творчості) дитини дошкільного віку ґрунтується на статево нейтральних засадах (нівелювання вимог, які висувуються з боку дорослих до дітей загалом, без урахування статевої особливості), тим часом як «розвиток особистісних якостей, характерологічних властивостей здійснюється на стевотипізованих, традиційних засадах». Нав'язування традиційних статевої ролей, стверджує О. Кікнеджи, «заважає розвитку андрогінних властивостей дітей, їхній співдружності, формуванню позитивного образу Я» [2, с. 12].

Дослідження психологів (М. Арутюнян, І. Кльоцина, Л. Потапова, О. Шнирова) доводять, що критичним періодом для «гальмування» активних життєвих стратегій дівчат і хлопців, зниження планки амбіцій, є період статевого дозрівання (12–15 років), який співпадає з етапами дорослішання і конструювання жіночості та мужності, тобто набуття гендерної ідентичності. У цей час діти стають особливо чутливими і такими, що легко піддаються «навчанню» стосовно моделей мужності і жіночості, які пропонуються культурою соціуму, що їх оточує. Суспільство, залишаючись за своєю сутністю патріархальним, через різні соціальні інститути справляє потужний тиск на особистість кожного підлітка, навчаючи його певного типу гендерних відносин і нав'язуючи гендерні моделі, національні стереотипи «жіночості» й «мужності».

Підлітковий період є дуже важливим для особистісного становлення. З одного боку, діти цього віку як губки вбирають послання середовища, з другого, – вони все ще мають достатню гнучкість сприйняття, яка дає змогу впливати на розширення їхніх гендерних уявлень, зміщення акцентів із статі на особистість, яка є більш різноманітною і цікавою у своїх проявах, ніж звичні уявлення про поведінку людей жіночої і чоловічої статі. Усе це

зумовлене тим, що саме в підлітковому віці відбувається вторинна гендерна соціалізація, пов'язана як з психофізіологією статевого дозрівання, так і з становленням статевої ідентичності у соціальному сенсі. Гендерна ідентичність відбувається краще і має стійкість, якщо створюються умови, в яких підлітки мають можливість спостерігати за позитивними «поведінковими моделями» на рівні зрілої особистості як чоловіків, так і жінок. Особливу значущість це має для дівчат, адже традиційні гендерні настановлення є найбільш активними й агресивними саме стосовно «жіночої» моделі поведінки.

У попередженні формування у зростаючої особистості стевотипізованих настановлень велика роль належить гендерному вихованню, яке має спрямовуватися на засвоєння дитиною знань про соціальні особливості буття статей. Ідеться не лише про розкриття дитині того, що чоловіки і жінки різняться між собою за біологічними ознаками, а й про забезпечення усвідомлення нею того, що незважаючи на цю різницю, вони мають рівну суспільну цінність (принцип гендерного паритету) – рівні права та обов'язки, рівну відповідальність у сім'ї, суспільстві, одне перед одним.

З педагогічного погляду, для того, щоб реконструювати гендерну соціалізацію, змінювати зміст і методи виховання з метою розширення життєвого простору особистості або коригування конкретного «западаючого» параметра, необхідно в основу виховної діяльності покласти принцип андрогінії – поєднання в індивіді жіночих (фемінних) і чоловічих (маскулінних) соціальних властивостей, що передбачає надання дитині допомоги в усвідомленні та прийнятті своєї статевої належності, опануванні й реалізації відповідних їй соціальних ролей, а також в освоєнні багатьох соціальних ролей, що не зумовлюються статтю.

Грунтоване на таких ідеях гендерне виховання, спричинює у зростаючої особистості зовсім інший погляд на світ, на свою роль у суспільстві, на відносини між людьми, з представниками іншої статі, що веде до серйозних трансформацій світогляду. Вихователь, учитель, який прагне пропагувати ідеї гендеру, має не лише погоджуватися з ними, а й повною мірою інтеріоризувати їх, адже якщо під час виховної діяльності він буде говорити одне, а потім, у звичайному житті, репрезентувати зовсім інші погляди, іншу поведінку, діти швидко «відкриють» ці суперечності, що не тільки шкідливо вплине на процес виховання, а й на гендерну соціалізацію загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; відповід. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Кікінеджі О. Гендерне виховання змалку / Оксана Кікінеджі // Дошкільне виховання. – 2006. – № 3. – С. 10–13.

3. Кириленко С.В. Деякі аспекти статевого виховання дітей / С.В. Кириленко // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини [наук.-метод.зб.]. – К. : ІЗМН, 1996. – С. 7–18.
4. Колесов Д. Хлопчики та дівчинки: психологічні розходження / Д. Колесов // Відкритий урок. – 2007. – вересень. – С. 37–44.